

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦІ

З МИНУЛОГО XIX СТОЛІТТЯ. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА (1835—1879)

Хтось із великих сказав: „XIX століття — час пробудження національної ідеї й усвідомлення ідентичности у низки слов'янських народів“. Не винятком у цьому були українці у Східній Галичині.

Українське національне відродження на названій території розпочалося наприкінці XVIII ст. і тривало ціле XIX ст. (Дехто з дослідників бачить його і в XX ст.) Лише після 1848 р. воно як явище почало набувати повсюдних рис у Галичині. „Весна народів“ зумовила не лише ліквідацію панщини, але й проголосила рівноправ'я народам, створила умови для вільного висловлювання і писання рідною мовою, оприлюднення своєї літературної творчости, а водночас заклала основи для появи перших народних згромаджень — заснування власних товариств (Головна руська рада, Галицько-руська матиця), проведення освітньо-наукових конгресів (З'їзд руських вчених), відкриття власних газет („Зоря Галицька“) та ін. У 1850-х рр. також з'явився намір розмістити в Народному домі (збудований заходами, частково й коштами Лева Трещаківського): згадану Матицю, бібліотеку, книгарню, друкарню, музей, майбутній театр... Але цей позитивний дух тривав недовго. На початку цього ж десятиліття в Галичині почалися внутрішні міжнаціональні напруження і навіть конфлікти, як наслідок українське право на повноцінне самовизначення починає применшуватися, а в тому й недобачатись історичне минуле народу. Спеціалізувались у цьому насамперед сусіди. З одного боку, з'являються претензії до українських етнографічних земель польської верхівки, яка була при владі у Галичині і нехтувала будь-якими історичними фактами стосовно Східної Галичини, а з другого — активізувалось традиційне втручання в українські (галицькі) справи Росії. Останнє стосувалось фундаментальних питань українського народу — „з'єднати український народ із російським, злити його культуру з російською в одну течію“, а, головне, стимулювалась ідея назавжди забути українському народові свою мову та її розвиток і власну літе-

ратуру¹. З Росії для консультацій їдуть навіть такі емісари, як М. Погодін і т. д. Тим часом, „польщина“ знаходить різні прямі та обхідні шляхи (найчастіше через владні структури) для забезпечення своїх сподівань.

Не дивно, що тоді у зв'язку з цією писаною і неписаною сваволею серед частини інтелігенції і духовенства в Галичині навіть запанував стан непорозуміння і зневіри. Але незважаючи на всі зусилля сусідів, уже невдовзі змінюється ситуація. На ворожу для народу дію з'являється природна протидія. У Галичині формується народовський наратив. Його очолює молодь. На тлі супротивного руху виділяється плеяда видатних носіїв національної думки, відомих українських діячів і патріотів, а серед них — Федір Заревич.

Про названі події написано багато. Наше завдання — звернути увагу на низку історичних фактів, пов'язаних із відродженням українства та діями у цьому процесі окремих осіб того часу у Східній Галичині. Багато подій нині повторюється, деякі питання актуальні й досі... Це стосується також долі окремих інтелектуалів.

* * *

Письменник, публіцист, редактор часописів, один із перших теоретиків суспільно-політичної ситуації на західноукраїнських землях, а водночас великий український патріот та поборник розвитку і становлення національної мови й літератури у Галичині в 60—70-х роках XIX ст. Федір Заревич (псевд. Юрко Ворона, Федько Клепайло) народився 30 вересня 1835 р. у м-ку Сколе Стрийського пов., Галичина (нині — центр Сколівського р-ну Львівської обл.) у родині священика Івана Заревича. Початкову освіту здобув вдома за допомогою батьків, пізніше у м. Станіславові (нині — м. Івано-Франківськ) закінчив шостий клас гімназії. Продовжив навчання у Самборі, але перед самим закінченням Самбірської гімназії, наприкінці восьмого класу, був відрахований „за участь в студентському (учнівському) русі, спрямованому проти шовіністичних нападок з

¹ Див.: Радзикович В. Письменство // Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича.— Нью-Йорк, 1990.— С. 370 (репринтне відтворення видання І. Тиктора 1937 р.); Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства.— Львів, 1935.— 79 с. (Бібліотека „Життя і знання“, № 15).

боку окремих представників польської молоді“. На тому закінчилися у Ф. Заревича офіційні студії у школах і почалася самоосвіта — читання літератури, преси і щоденна праця між освіченими і неосвіченими, але знаючими життя людьми у різних колективах.

На початку 1850-х рр. почав формуватись світогляд юнака. Паростки цього простежуються уже в шкільних роках — батько Іван навчався деякий час з Маркіяном Шашкевичем у Львівській духовній семінарії і його оповіді про тодішній студентський рух та ідею створення гуртка „Руська Трійця“ були йому відомими, принаймні частково. Тут варто згадати і про обурення батька Івана з приводу відратування сина Федора із Самбірської гімназії у зв'язку з українсько-польським протистоянням у Самборі, зокрема серед молоді, після чого він відмовився посилати сина навчатись у тодішні державні заклади.

На розвиток світогляду Ф. Заревича вплинули умови життя українського народу, в гушці якого він перебував. Щоденною на той час була боротьба народу за сервітути, сваволя з цього приводу великих землевласників і захист їх владою, водночас інтенсивне планомірне насунання у містах і містечках антинародного „старорусинства“. Велику роль у цьому відіграло перебування Ф. Заревича декілька років після незакінчених гімназіальних студій на службі співробітником („діюристом“) у повітовому суді у м. Долині на Підгір'ї, а пізніше праця „практикантом“ при камеральному лісництві Долинщини. Слугували світобаченню Ф. Заревича також добра обізнаність із загальною політичною ситуацією у краї, зростання впливів на громадянську свідомість учнівських і студентських згромаджень, у діяльності яких брав активну участь і був їх членом (Самбір), врешті, зародження у 1860-х рр. загального „органічного розвою“ народовського руху (пізніше національно-демократичного напрямку руху відродження Східної Галичини і Буковини). Впливали на Ф. Заревича також ідеї провідних культурно-політичних течій, що діяли у різних країнах Європи, основані на щоденному читанні періодичних видань і літератури, які систематично надходили в західноукраїнські землі (зокрема Ф. Заревич цікавився проблемою окремішності слов'янських народів в Австрійській імперії). Велику роль відіграла також пам'ять про перші прояви національного і культурного (також мовного) відродження українства в Галичині наприкінці XVIII ст. (Йдеться про заснування інституту Studia Ruthenum у Львові (1787) і його діяльність, читання різних курсів лекцій на теологічному факультеті тодішньою українською (руською) мовою, праці та інтелектуальні ініціативи М. Гриневецького, Т. Захаріясевича, М. Гарасевича, В. Компаневи-

ча, І. Могилянського, а також перші виступи М. Шашкевича і формування „Руської Трійці“, оповіді про підготовку збірника „Син Русі“ (1833), альманаху „Зоря“ (1834), появу друком „Русалки Дністрової“ (1837) і суспільна реакція на книжку, врешті, згадана „Весна народів“, і оголошення маніфесту Головної руської ради). Для збагачення і подальшої розбудови національної свідомості українців, зокрема молодого Ф. Заревича, важливу роль відіграла поява на західноукраїнських землях українськомовної художньої літератури, що потрапляла зі Сходу України. Насамперед творчість Т. Шевченка, яка у першій половині 1860-х рр. пробуджувала і відроджувала національні та суспільно-культурні почуття й устремління українців. У Галичині з особливою шаною читали, переписували і передавали з рук у руки твори Кобзаря, вивчали їх². Творчістю Т. Шевченка Ф. Заревич цікавився усе життя. Першим запропонував спорудити пам'ятник Т. Шевченкові у Львові.

Ф. Заревич як інтелектуал з'являється у суспільно-культурному житті Східної Галичини у 1860 р., перебуваючи ще на Підгір'ї у м-ку Долині і рідному Славському. Він публікує у „Зорі галицькій, яко альбум на год 1860“, два невеликі вірші „Руський борець“ і „Пересторога другу“ (с. 84—85) (до речі, єдині сьогодні відомі віршовані твори). Перший побудований за мотивами карпатських переказів і пісень, які показували боротьбу народу з набігами чужинців із Півдня і часту втечу перед ними „озброєної до п'яні шляхти і панів вельможних“. У вірші „Пересторога другу“ Ф. Заревич окреслює мету життя молоді людини, у чому можна вбачати

поставлені перед собою завдання. Ф. Заревич цими творами чи не вперше заявив про себе як письменник. Йому ішов 25-ий.

1861 р. Ф. Заревич приїхав до Львова, де відразу потрапив у насичене різними подіями громадсько-культурне і політичне життя молоді. Пріоритетом молоді тоді був захист національних інтересів у контексті боротьби з активною „польщиною“ і старорусинською (москво-

² Петрикевич В. Історія культу Шевченка серед гімназійної молодіж. Ювілейна студія.— Перемишль, 1914.— LXVIII с. + іл.

фільською) ідеологією. Не стояв осторонь і Ф. Заревич, його виступи виділялись серед інших простотою і переконливою логікою. На той час старі захисники українства часто втрачали свої позиції. Важливим елементом протистояння активної молоді стало заснування у 1862 р.³ у Львові народовської „Громади“. Її очолило, за словами сучасника, „друге покоління“ „Руської Трійці“, що також популярно звалось „Нова Русь“, на чолі із Ксенофонтом Климковичем, Федором Заревичем, Володимиром Шашкевичем. Душею „Громади“ і її повсюдним речником був Данило Ганячківич. Наблизженими до них були Євген Згарський, Корнило Сушкевич, Омелян Партицький, Остап Левицький, Кость Горбаль, Юліян Целевич, Олександр Борковський, Григорій Кузьма, Олексій Слюсарчук та ін. Ініціативу організованої праці народовців, відповідно, заснування „Громад“, як припускають, завіз із Східної України до Галичини Володимир Бернатович⁴.

Певним взірцем праці „Громади“ в Галичині (гуртки діяли у Самборі, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Бережанах, Станиславові та інших містах і містечках) була „хлопоманська“ українська „Громада“, зорганізована 1861 р. В. Антоновичем на Східній Україні (там діяли Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська і Одеська громади)⁵. Програма галицької „Громади“ складалась із понад десятка першочергових завдань, яких дотримувались Ф. Заревич і його однодумці: 1) змагання до ширення української мови в щоденному житті й боротьба з „польщиною“ серед тодішньої руської суспільності в Галичині; 2) вивчення

людом та зв'язане з тим ширення демократичних ідей; 3) поширення „щирої української ідеї, щоб ми так якнайскоріше з братами нашими козаками літературно і політично в одну цілість злялися“ (Антін Лаврівський), „щоб сіяти зерно правди Тарасової“ (Анатоль Вахнянин); 4) боротьба з москвофільством і т. д. Програма охоплювала питання, пов'язані також з правописом і вивченням „української літератури й історії, вживанням народного одягу, закладенням власних бібліотек, підтримкою українського театру, народовських видавництв“⁶.

У зв'язку з появою „Громади“ у Львові, реалізацією її програми, постала гостра потреба щоразу більшого розгортання й узагальнення громадсько-культурної, а, втім, політичної праці, водночас мобілізації української громадськості до активної суспільної праці. У цій ситуації члени „Громади“ „підхопили думку видавати літературний часопис“ під назвою „Вечерниці“* (назву запропонував Ю. Федькович). Після вирішення різних формальних справ „Громада“ молодих українців запропонувала Ф. Заревичу очолити редакцію газети (ч. 8 за 1863 р. редагував В. Шашкевич). Перше число „Вечерниць“ вийшло 1 лютого 1862 р. Виходив журнал щочетверга. Підготовка часопису обговорювалася ще в 1861 р.⁷ Це була подія для народовської громадськості, адже з'являвся перший український, писаний народною мовою періодичний часопис у Галичині (1862 р. вийшло 43, 1863 — 17 чисел). На „обкладинці“ видання містився підзаголовок „Літературне письмо для забави і науки“.

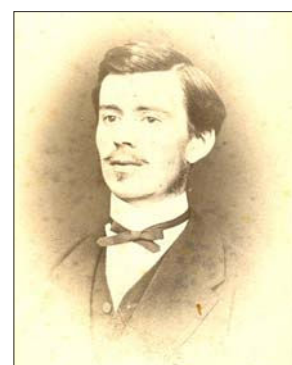
У першому числі тижневика Ф. Заревич

Володимир Шашкевич.
(1839—1885)

Ксенофонт Климкович.
(1835—1881)

Євген Згарський.
(1834—1892)

(і засвоєння, „сприйняття душею“) усної словесності народу, постійні контакти з простим

оприлюднює завдання часопису, акцентуючи насамперед на його виховному значенні для на-

³ За іншими даними — „мабуть, 1863 р.“ Пор.: Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в.— Львів, 1917.— С. 56 (Збірник Фільологічної секції НТШ, т. XVI).

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя.— Нью-Йорк; Київ, 2004.— Част. перша та друга.— С. 80.

⁵ Збожна О. Учнівські та студентські „Громади“ — школа виховання української національної еліти.— Тернопіль, 2012.— С. 51—68.

⁶ Пор.: Гординський Я. До історії...— С. 57—58.

* Дехто з дослідників вважає, що обговорення підготовки видання відбувалося паралельно із заснуванням „Громади“ у Львові.

⁷ Пор. лист Іларіона Шанковського до брата Амвросія, датований кінцем 1861 р. про вихід наступного року „під редакцію Заревича“ часопису „Вечерниці“. Це відображено і в іншому листуванні. Пор.: Гординський Я. До історії...— С. 155.

роду та розвитку рідного друкованого слова: часопис виходитиме українською мовою, аби утверджувати „для добра народу“ українське писемне слово, основане на багатстві народної (усної) мови. Прямою метою часопису, крім популяризації і утвердження загальних постулатів народовства, згідно з програмою „Громади“, був, як окремо відзначено, „...народний язик питомий наш руський образовати, через тоє просвіт у народ наш внести, а літературні діла зробити загальним добром, добром цілого народу ...“. Тут Ф. Заревич уточнює: „Ми загадали видавати письмо для образования руського народного язика в письменности, котора повинна як найближша бути живому народному слову“ („Вечерниці“, 1862, ч. 1). Проблеми мови, зокрема писемної, детально висвітлює інша стаття Ф. Заревича на сторінках „Вечерниць“ під заголовком „Народ і словесність“ („Вечерниці“, 1862, ч. 2—8). Пізніше із названих питань з'являються статті К. Климковича „Гадка ученого о руській словесності“ („Вечерниці“, 1862, ч. 20—21), а дещо згодом програма „Збирання забитків усної словесності“, укладена К. Климковичем і В. Шашкевичем („Вечерниці“, 1862, ч. 23—26), а в 1863 р. — невідомою стаття „Ми і Вони“ („Вечерниці“, ч. 3—5). Чи не вперше в місцевій практиці редакції часопису також публікує „Матеріали до словаря української мови“, зібрані з уст народу у різних регіонах Східної Галичини Ільком Мачурою, Йосипом Кобринським, Іваном Верхратським та ін.

У появі „Вечерниць“ та поставлених її редактором завдань, які стосуються життя української мови в писаній літературі, сучасник подій бачить „велику заслугу для літературного розвитку рідного нашого слова в Галичині і для освідомлення національного межі молодіжею... „Вечерниці“ мали ще і ту заслугу, що перші мали відвагу виступити протів тодішніх поваг в нашій молоденькій літературі, а то протів професора Якова Головацького і редактора „Слова“ Богдана Дідицького, перед котрими Русь Галицка клонилася... Як ми зараз почули чисту рідну нашу бесіду в „Вечерницях“, тоді теплим духом повіяло на нас, тоді ми дивувалися, як то можна в нашій бесіді всі хоть-би й найвиспі гадки красно й докладно виразити, тоді ми полюбили рідну нашу бесіду“⁸. У цих словах одна з найбільших заслуг Ф. Заревича як редактора.

Помітно популяризують і закріплюють українське слово на сторінках журналу художні твори, які систематично публікує часопис, а саме: В. Бучацького, В. Залозецького, Є. Згарського, К. Климковича (Іван Хмара), М. Устияновича, Ю. Федьковича, батька і сина Шашкевичів; фігурують на сторінках журналу також імена та їх твори репрезентантів Східної Укра-

їни: О. Кониський (Сирота), П. Куліш (Т. Вешняк), Т. Шевченко і т. д. Стосовно вміщення творів Т. Шевченка, зокрема поеми „Відьма“, редакція „Вечерниць“ у супровідному слові до читача-громадськості підкреслює „нашу народну безсмертність“, також мовить, що слово Шевченка „надало нам повагу між народами“ („Вечерниці“, 1862, ч. 16).

У часописі Ф. Заревич публікує власні художні твори: „Хлопська дитина. Повість“ (1862, ч. 1—18), „У страху великі очі. Повістка з правдивої пригоди“ (1862, ч. 12), „Опир. Пригода“ (1862, ч. 14), „Гошів. Уривок з описів подорожнього“ (1862, ч. 15), „Родина. Оповідання, взяте з життя“ (1862, ч. 16—17), „Чудний цвіт. Казка“ (1862, ч. 18—19), „Хто не любить. Розказання“ (1862, ч. 21—24), „Дві матері. Образок з життя“ (1862, ч. 32—33), „Син опришка. Повість взята з правдивої пригоди“ (1862, ч. 34—39, 41—42).

Більша частина сюжетів творів Ф. Заревича однозначно заперечує існуючі оцінки про „романтичність“ тогочасного народовського руху, інспіровані „буйною фантазією, мареннями, що розпливалися в розкішних краєвидах України“. За громадською та редакційною роботою Ф. Заревич часто недопрацьовував тексти художніх творів. Це насамперед стосувалось форми художніх творів.

Твори Ф. Заревича, що з'явилися на сторінках журналу „Вечерниці“, становлять близько половини з відомої нині художньої спадщини письменника.

Деякі з названих творів ще за життя Ф. Заревича перевидавалися, наприклад, оповідання „Гошів. Уривок з описів подорожнього“ під псевдонімом Юрко Ворона („Руська читанка

для низших клас середніх шкіл“ (Львів, 1871, част. 1, с. 305—308), „Опир. Пригода“ (Там само, част. 2, с. 63—66). Пізніше, 1886 р. (ч. 7) передруковує це оповідання часопис „Америка — America“, що виходив за редакцією Івана Волянського у м. Шенандоа (шт. Пенсильванія у США).

⁸ Ревакович Т. До історії українського письменства. Споминки про Федора Заревича // Правда (Львів).— 1889.— Т. II.— Вип. IV.— С. 282.

У ХХ ст. твори Ф. Заревича заходами „Промісвіта“ виходили окремими книжками, зокрема повість „Хлопська дитина“ (Львів, 1901, 150 с. і 1937, 128 с.).

Крім названих творів, що друкувались у „Вечерницях“, Ф. Заревич написав і опублікував у різний час інші, а серед них згадані вірші „Руський борець“ („Зоря галицкая, яко альбум на год 1860“, 1860, с. 84) і „Пересторога другу“ (Там само, с. 84—85), також прозові твори: „Дві сестри. Повістка“ („Русалка“ (Львів), 1866, ч. 1—2), „Німа. Оповідання“ (Там само, ч. 3), „Землячка. Повістка“ („Русь“. Львів, 1867, ч. 3), „Загубидуш. Повість“ (Там само, ч. 27—37), „Вітрениця. Оповідання“ („Правда“ (Львів), 1868, ч. 14), „Хлопович Жорж Мотозо“ („Народний календар на рік переступний 1872“, Львів, 1871, с. 10—27); „Бондарівна. Драма народна в трьох діях“, основана на пісні народній (Там само, 1872, с. 26—30, 75—88, 111—123), „Насилована доля“ („Газета школьна“ (Львів), 1877, річн. III, ч. 21—22).

Сюжети прозових творів Ф. Заревич черпає із навколишньої дійсності, із „землі, яка вигодувала і виховала його“. Вони, суттю глибоко реалістичні, мали переважно соціально-побутове спрямування, сповнені щирої уваги до найбільш знедолених людей. Створюючи художні твори, письменник „своєю творчістю не просто ставав на захист таких людей чи намагався викликати до них співчуття, а переконливо доводив, що саме з їх числа виходять справжні борці проти світу насильства, сваволі та несправедливості“⁹. У них найчастіше зображена боротьба за скасування панщини та її залишків і наслідків у Галичині. Фігурують у сюжетах творів осмислення причин та наслідків опришківського руху в краю. Нині, класифікуючи твори Ф. Заревича за змістом, дослідники виділяють соціально-психологічну, соціально-побутову і чисто-побутову проблематику. Окремо акцентується на фольклорно-етнографічних мотивах творчості письменника.

Повертаючись до загальної інформації про зміст газети „Вечерниця“, Ф. Заревич на її шпальтах вміщає також розвідки на історичні теми. Публікують свої дослідження І. Шараневич („Князь Юрій Белзький“ („Вечерниця“, 1862, ч. 1—25), П. Куліш („Історія України од найдавніших часів“ („Вечерниця“, 1863, ч. 7—11), М. Костомаров („Черти народной южнорусской истории“ („Вечерниця“, 1863, ч. 1—16). Цінні інформаційні матеріали подають „Вечерниця“ у „Відділі дописів“: публікації „з Підгоря“, „з Праги“, „з Східної України“. З-посеред багатьох дописів слід згадати публікацію під заго-

ловком „Письмо з Задніпровської України“ за підписом „Харківці“ („Вечерниця“, 1862, ч. 37), у якій порушується актуальне питання того часу „хто ми такі є, відкіля взялися і куди прямуємо“. У дописі, крім того, мовилося про завдання: „... треба нам самостійно народного розвою: щоб неосвічені та чисті душею люди розвивались у освічених українців-русинів, рівно розширюючи свій розум і возвишаючи душу, а не перероблювались у нікчемних перевертнів. Ми упевнені, що тільки такий розвій буде прямим і скорим, а для его необхідна нам вироблена народна мова“ („Вечерниця“, 1863, ч. 15). Зберігся текст супровідного листа до допису, що надіслав Ф. Заревичу у Львів із Харкова Василь Мова¹⁰.

Низку цінних публікацій у тижневиках вміщає рубрика „Всячина“ і „Бібліографічна новинка“. В останній привертають увагу публікації-відгуки на книжкові видання і нові числа періодичних видань¹¹.

Журнал „Вечерниця“ і праця його редактора Ф. Заревича викликала великий резонанс і зацікавлення серед громадськості. Народовський журнал читала та ним жила велика частина суспільності Східної Галичини, і не тільки. Але матеріальні обставини зумовили припинення видання тижневика „Вечерниця“ на 17-му числі у 1863 р. Згодом замість цього журналу короткочасно з'являються нові українські часописи „Мета“, „Нива“, „Русалка“.

У 1860-х рр. Ф. Заревич — активний учасник громадського життя галицької інтелігенції у Львові. Він разом із К. Климковичем, Є. Згарським та іншими ставить свій підпис разом із 55 іншими присутніми 23 грудня 1861 р. на про-

Кость Горбаль.
(1836—1903)

токолі інавгураційного засідання товариства „Руська бесіда“¹². У 1861 чи 1862 р. стає одним з організаторів Першого академічного товари-

⁹ Дем'ян Г. Таланти Бойківщини.— Львів, 1991.— С. 91.

¹⁰ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр.— Харків; Київ, 1931.— С. 1.

¹¹ Пор.: Галушко М. „Вечерниця“. Літературне письмо для забави і науки // Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст. Історико-бібліографічне дослідження. 1812—1890 рр.— Львів, 2007.— Т. 1.— С. 170—174.

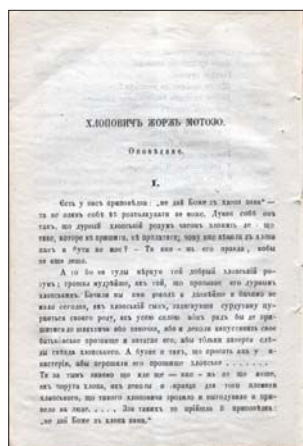
¹² Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі — ЛННБ ім. В. Стефаника), від. рукописів, ф. 1 (Наукове товариство ім. Шевченка), оп. 1, спр. 486/2, арк. 1—2.

ства (без статуту) „Січ“ у Львові (1861—1863). Із 1862 і пізніше — постійний учасник публічних вшанувань пам'яті Т. Шевченка у Львові, не раз виступає (окремо або з А. Вахнянином і В. Пашкевичем) на засіданнях Галицько-руської матиці в обороні української мови і за постійне вживання українського писемного слова у виданнях.

Нова сторінка у житті Ф. Заревича відкривається із прийняттям на початку 1867 р. запрошення стати „одвічальним редактором“ політичного часопису „Русь“ (посаду видавця і „власника“ видання обійняв Кость Горбаль). Редакторство Ф. Заревича підтримали народовці. З цим рішенням не зволікали, аби „не дісталася редакція настирливим москвофілам“. Про цю ситуацію, очевидно, знали також львівські організатори видання, виконавці волі австрійського уряду, зокрема й намісник Галичини А. Голуховський. Їм, зрештою, здається, було байдуже, хто редагуватиме газету, хоча для них тоді, очевидно, були ближчі народовці на тлі дуже активних проросійських елементів і москвофілства у Галичині. Останнє перебувало в площині політичних питань Австрії. Тим часом місцева пропольська влада ставила собі ширшу мету: використати протистояння між молодими народовцями та москвофілами для подальшого скріплення „польщини“ на території Східної Галичини. Але сьогодні відомо, що ці сподівання, відповідно, і надії, які покладались на „Русь“, редактор Ф. Заревич звів скоро нанівець. Він відмовився співпрацювати із польськими, принаймні офіційними, структурами. Видання щоразу вміщало нові стат-

емо за діло і річ нашого народу руського [...] і того же права і справедливі бажання ми боронити постали, зарівно против всім, которі, яко вороги і суперники его заявляються [...] Поладження нашого народу не таке догідне, як декотрі еще собі его представляють — воно тісне, загрожене завидливими ворогами з усіх сторон: однако нам усі, добра жадають — од нікого ми надіятися не маємо, ні помочи, ні поради — лише ми самі можемо [...] уладнати по вимогам своє народне хозяйство і поставити себе в чергу народів поважаних народних всемірно [...] Поставлений судьбою в середку словянщини, займав наш народ більший простор землі, як держава французька, а числить в собі п'ятнадцять міліонів здорового і не зведеного люда [...] Зпоконвіку засівши землі по-нині задержані [...] боровся той народ за свою волю і своє житте народне [...] і зберіг себе до нині [...] яко народ неубитий [...] Навзавзятійшими ворогами народа нашого були і суть усе одні словянські племенці ляхи і москалі...“ („Русь“, ч. 1).

Редакція часопису була також переконана, що на українських етнічних землях не має панувати ні Росія, ні Польща з їхнім „залещенням“ українства заради власних національно-політичних інтересів. Редактор пише: „Найзавзятішими ворогами народа нашого були і суть усі одні — славянські племенці — Ляхи і Москалі...“. Так писав Ф. Заревич на початку 1867 р. у „Передньому зазивному слові“ газети „Русь“. Водночас тут же підкреслювалося, що „лише самі в собі глядати маємо нашу будучность і нашу силу, лише ми самі [...] можемо зробити те, чого яко народ бажати нам

ті, які були спрямовані як проти москвофілів, так і проти різних близьких і далекоюсяжних сподіванок „польської еліти“, обираючи з числа в число актуальні матеріали, які торкалися, власне, українських відносин і тематики загалом. Це показово вже з перших чисел газети.

У вступному слові, яке визначало основний напрям праці часопису „Русь“, Ф. Заревич зазначає: „Найуперш сповідуємо, що ми виступа-

ти треба...“. Обумовлюючи потребу видання після закриття часопису „Мети“ — „органа політичної ісповіді“, редакція відзначала: „Поставляємо, отже, такий орган сим слабим начатком, а старатися будемо щодень, щогодини скупляти силу нашу, змагатися будемо на піднесення нашої народної річи громадою — один за всіх, всі за одного“ („Русь“, ч. 1).

Поява газети „Русь“ була на часі „організованого розвою“ народовського руху, зокрема

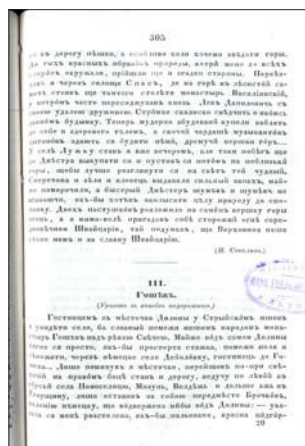
у боротьбі з „старорусинами“ і проросійським „Словом“, що підготовлялось і виходило у Львові завдяки підтримці сусіда. Розуміли це і львівська влада, і Відень. На це, як свідчать найновіші дослідження, неофіційно вказує той факт, що видання газети „Русь“ фінансувалося австрійським урядом¹³, зрозуміло, за прямої підтримки галицьких властей і намісника А. Голуховського. Прямую причиною, з погляду редактора „Русі“ Ф. Заревича, це „спонсорвання“ газети було не чим іншим, як реакцією на меморандум, підготовлений народовцями в Галичині до віденських найвищих урядових інстанцій і цісаря у 1866 р., про який знала місцева влада, але його текст, як відомо, затаїла для себе і не передала у Відень¹⁴.

Водночас визначаючи програму часопису, редакція наголошувала на „заведенні народного язика в публичне життя в урядах, судах і школах“, облаштуванні справ „церкви нашої восточної, соединеної з римською“, розвитку торгівлі та промислу, а у справі державної політики Австрії — на дотриманні „тої засади, котора для держави спасенною, а нам не погубною буде“¹⁵. Майже кожне число відкривала редакційна чи програмна стаття, у яких постійно порушувалися актуальні проблеми громадського життя українців, відстоювалися права української мови, розглядалися питання розвитку народної освіти і національної літератури, чимало статей торкається становища селян тощо: „Наше становище“ (ч. 1), „Що станеться з нами?“ (ч. 2), „Наші конституційні гаразди“ (ч. 13), „Москва і Польща“ (ч. 21), „Задача наша“ (ч. 28), „Погляд на Галичину“ (ч. 29), „Галиць-

політичні та соціально-протестні теми („Будучність“, ч. 45; „Що Русь зробила“, ч. 71) та ін.) вписані в інших рубриках. Усі не підписані статті належать переважно редакторів. На сторінках газети „Русь“ публікували свої праці також О. Партицький, В. Шашкевич, П. Павлушевич та ін. (багато осіб вміщає повідомлення в рубриці „Кореспонденція“). Така програма була чимось новим і невідомим доти в житті українського читача.

Відзначимо, що Ф. Заревич як редактор постійно акцентує свою увагу на політичній ситуації, що панувала у краї (це, зрештою, відповідало завданням газети „Русь“). Стосовно українців він підкреслював, що відносно „народних світоглядних міркувань“ і утвердження рідної мови Східна Галичина йде за Наддніпрянською Україною, а не навпаки. Констатує, що на цій частині України „зачалося зворухання чисто народного руського життя інтелігентним Котляревським. Єго народні діла дали підставу дальшому розвою народної літератури. Тягнеться черга роботящих на полі народної літератури аж по нинішні дні... і досягає висоти великанської і спотужнення в ділах Шевченка, генія народного. Дух народний пробудився і в Галичині, находячи підоймителя первого щирого в погаслому заскорі Руслані — Маркіяні Шашкевичу“ („Русь“, ч. 69).

Низка передових статей газети „Русь“, писаних Ф. Заревичем, засвідчує загальну критику суспільно-політичних і культурних відносин в Галичині. Відомі часті непрямі (переважно без прізвищ) натяки про москвофільську сваволлю в Галичині та безплідність для народного

Анатоль Вахнянин.
(1841—1908)

кі ліберали і Рада шкільна“ (ч. 32), „Лад у Галичині“ (ч. 33), „О школах у Галичині“ (ч. 39), „Урядовий язик“ (ч. 46), „Народній дом и народній театр“ (ч. 63), „Поступ московський“ (ч. 66), „Поступ польський“ (ч. 67), „Народовці“ (ч. 69, 70) та ін. Чимало важливих змістом статей на

життя опанованих ними після 1848 р. організації. „Коли взяли ми, не кликані ніким, провідирство руського народа, коли зачванилися, що ми спасти хочемо від затрати народ, що, питаємося одні других, ми вчинили? — А чому, ми много зробили, ми вчинили премного [...]

¹³ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців у 1866—1868 роках та її наслідки // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2002.— Вип. 37.— С. 262—263.

¹⁴ Серета О. Ідеї „органічного розвою“ на сторінках часопису „Русь“ (1867) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2010.— Вип. 19.— С. 65.

Ми построїли собі „Народний дом“, аби мали чим величатися перед світом, а ми все зробимо або створимо, що лише загадаємо; але не бачимо на те, щоби той „Народний дом“ сповняв чим скорше і по можливості задачу; ми завели „Руську матицю“, аби вона для загального добра по тільких, або майже вже двадцяти літах, нічого не зробила, хіба те, що й без неї зробилося було би, хіба те, щоби вона німецькі книжки пускала у світ, аби люди знали, що ми й по-німецьки вміємо; ми позаводили дневники [часописи] на те, щоби ними баламутити добрих людей і вговорювати їм, що ніхто нічого робити не потребує, бо дневники самі все зроблять; ми заложили „Руську бесіду“ на те, аби там ніхто доброго слова не бесідував, хіба грав у більярд і карти; ми заложили „Театр народний“, котрий для того, що грав усе народне, мусіли самі завалити і вбити“ („Русь“, ч. 64).

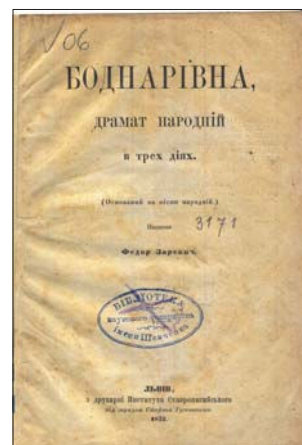
Ф. Заревич представляв факти так, як оцінювала їх більшість народовців у Галичині. Водночас у часописі „Русь“ редактор писав також і про своїх друзів та однодумців із „Громади“, займав, як про це висловлювалися біографи, „дещо відособлену позицію“. Він засуджував, наприклад, тих, у кого „приватні і особисті погляди ішли горою“ порівняно із загальнонародними і громадськими („Русь“, ч. 70).

Але згодом це не було основним у взаєминах між „громадянами“. Виникли незгоди у зворотному напрямку, які стосувалися редакторської діяльності Ф. Заревича на сторінках газети „Русь“. Не сподобалось деяким „громадянам“ загальне „політичне спрямування газети“, а втім недобачання Ф. Заревичем наче б то деяких „актуальних проблем у житті українського народу“. Загальні позиції газети істотно послабила думка про те, що її фінансує уряд і вона пов'язана з намісником А. Голуховським. Цю інформацію почали використовувати „російські панслависти і галицькі „староруси“ як незаперечний доказ того, що галицьке українофільтство фінансують польські кола, а, отже, є „польською інтригою“¹⁶. Непрямо проти Ф. Заревича і „Русі“ виступив також часопис „Правда“, заснований 1 квітня 1867 р. (його редакторами були Анатоль Вахнянин, Омелян Партицький, а також брати Володимир, Олександр, Осип Барвінські)¹⁷. Водночас у Відні з'являється брошура авторства Федора Черногори (Д. Таняч-

кевича)¹⁸, інспірована О. Барвінським та іншими¹⁹ і скерована проти газети „Русь“. Особливо гостро звинувачував Ф. Заревича П. Куліш²⁰.

Проте, як пізніше з'ясувалось, усі закиди загалом були малопереконливими. В їх основі лежала інтрига П. Куліша, якого разила однозначна антиросійська позиція „Руси“ і який мав прямий вплив на журнал „Правда“ і його редакцію у Львові. Тим часом зміст „Письма...“ Д. Танячкевича не вказував „на жодні принципи ідейні розходження „Русі“, які сповідували народовці „Громади“, газета піднімала ті самі питання і висвітлювала їх у тому ж світлі, що й друзі і прихильники Д. Танячкевича²¹. Зауважимо, що пізніше „Русь“ оприлюднила на своїх сторінках уривки брошури із скромним коментарем Ф. Заревича („Русь“, ч. 30—31).

Водночас поглиблюється конфліктна ситуація між редактором „Руси“ та властями Львова. Редакція продовжувала виявляти свою політичну незалежність. Ф. Заревич публікує критичні матеріали щодо політики Австрії та її чиновників у Галичині. У передовій статті „Не нові новини“ заявив, що Австрія свідомо поставила поляків у привілейоване становище у Східній Галичині. Редактор на сторінках „Русі“ також подає матеріали, спрямовані проти намірів адміністративної верхівки та її покровителів, а 21 листопада 1867 р. критикує усю систему відносин австрійського уряду стосовно непривілейованих слов'янських народів, що перебували в

складі імперії Габсбургів, назвав її „політичною млагою“. Це однозначно не сподобалось владі, зокрема наміснику А. Голуховському.

¹⁵ Див.: Галушко М. „Русь“ // Українська преса...— С. 227.

¹⁶ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— Київ, 1984.— Т. 41.— С. 32.

¹⁷ Там само.— С. 66. Деякі дослідники вбачають у цьому критику Ф. Заревичем редакції „Правди“ „за наміри повернутись до етимологічного правопису“ (Дем'ян Г. Таланти...— С. 103). Див. також лист В. Навроцького до М. Подолинського від 19. 01. 1870 р. у: Студинський К. Галичина й Україна...— С. 399—400.

¹⁸ Черногора Федор. Письмо народовців руських до редактора політичної часописи „Русь“, як протест і меморіал.— Відень, 1867.— 15 с.

¹⁹ Пор.: Студинський К. Галичина й Україна...— С. 50.

²⁰ Барвінський О. Спомини...— С. 95.

²¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 362, оп. 1, спр. 122, арк. 45. Див. також: Середа О. Ідеї „органічного розвитку“...— С. 65.

У міжнародних відносинах Ф. Заревич закликав прямувати дорогою, на якій зійде „сонце правди, сонце любові братньої поміж народами [...] сонце справедливости“, де кожен із народів зможе здійснити своє природне право на власну державність. Лиш за таких умов народи зможуть природно співіснувати („Русь“, ч. 60). Починаючи з травня 1867 р., газета „Русь“ системно вимагала адміністративного поділу Галичини на руську і польську частини. Одне із чисел газети „Русь“ у серпні 1867 р. (за місяць вийшло дев'ять чисел (ч. 36—44) навіть було конфісковано, а редактора Ф. Заревича у жовтні того ж року засуджено до місячного ув'язнення та грошового штрафу. Восени Ф. Заревич, забувши про переслідування і знову обійнявши посаду редактора, продовжував критикувати різних діячів-політиків Галичини, толерованих владою, які цього разу вимагали „відновити польську державу не в її етнографічних межах, а з включенням до неї українських і білоруських земель“. Ф. Заревич без жодних застережень пише: „Остається нам тільки ще поглянути на поляків, котрі перед світом грати хочуть політикою розуму, а справді поводують себе більше чуттям і своїм політичним настроєм серцем. Ми понимаємо, чого полякам, а не народова ляцькому бажається — все воно вертає до того самого желання, все один вираз на ті бажання — вираз: Польща. Бажання не стягається ні на поліпшення долі польського народу, бажання те не стремить до досягнення добробита люда, не до вольности справдешної і обивательської свободи, бажання те б'ється з віка майже до поставлення назад польської держави — хоча би в найгіршій ситуації такої держави, яку нині мають мадяри“²².

Зміст статті був останнім цвяхом у відносинах редактора часопису „Русь“ із львівськими властями. На 76-му числі 1867 р. газета „Русь“ перестала виходити.

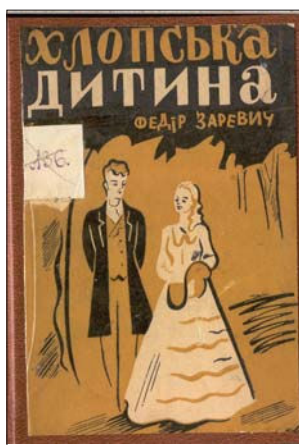
Відхід Ф. Заревича з „Руси“ був сподіваним ударом. Не думав, однак, що редагування ним газети відбудеться лише протягом одного року. Вистояв усі прикінцеві пониження. У 1868 р. Ф. Заревич — учасник загальних зборів Товариства „Просвіта“ у Львові. Виступаючи заявив у своєму вимогливому стилі, що прямим обов'язком товариства має стати підготовка шкільних підручників і видання національної художньої літератури і т. д.²³ З утворенням „Просвіти“ 8 грудня 1868 р. розпочався, як ві-

домо, новий етап в історії народовського руху.

Відтоді інтенсивно почали навідувати Ф. Заревича життєві негаразди. Оцінюючи ситуацію, водночас розуміючи моральне і матеріальне становище письменника, його високі організаційно-редакторські здібності, також здобутки за попередні роки у Львові, львівські друзі у 1872 р. відряджають Ф. Заревича на Закарпаття і в Угорщину, в Будапешт. Там він допомагав, за сприянням Ю. Андраші, українцям „реалізувати задум підготувати „Газету для народних учителів“ (1873) та інші українські видання“²⁴.

Восени 1872 р. письменник і редактор робить спробу влаштуватись на роботу в український театр. Відповідно до угоди з Виділом (президією) „Руської бесіди“ від 09. 10. 1872 р., зархований на рік (до 01. 10. 1873 р.) директором українського театру „Руської бесіди“²⁵.

Зауважимо, що Ф. Заревич як творча особистість тяжів до театрального мистецтва ціле життя. Зацікавлення театром простежується ще перед 1864 р. — офіційним відкриттям українського театру у Львові. Він — учасник засідання Товариського клубу галицької інтелігенції „Руська бесіда“ — напередодні діяльності театру як інституції. Писав і для театру. Він — автор, як відзначалось, драми „Бондарівна“*, раніше про будні того самого театру вміщав повідомлення на сторінках редагованої ним газети („Русь“, ч. 64), а також статті про терно-

пільське театральне життя („Русь“, ч. 14—18, 22—24, 31).

1869—1873 роки, які частково збігалися з часом праці Ф. Заревича, були винятково важ-

²² Пор.: Дем'ян Г. Таланти... — С. 104.

²³ Борковський О. Як повстала „Просвіта“. Спомини з-перед 40-вих літ // Письмо з „Просвіти“. — Львів, 1908. — 8 груд. — Ч. 23. — С. 180. Про виступ Ф. Заревича див.: Справоздання з перших загальних зборів товариства „Просвіта“ // Правда (Львів). — 1868. — Ч. 44, с. 526—527; також лист І. Шмериковського до А. Шанковського від 12 грудня 1868 р. (Гординський Я. До історії... — С. 211).

²⁴ Пономарев Г. Які ми б'дні // Новий Проломъ (Львів). — 1885. — 11 (23) дек. — № 294. — С. 1; [Некролог гр. Ю. Андраші] // Червоная Русь (Львів). — 1890. — 8 (20) февр. — № 29. — С. 1; Дем'ян Г. Таланти... — С. 90.

²⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 514, оп. 1, спр. 70, арк. 33—34.

* П'єсу вперше поставлено на сцені Першим літературно-драматичним товариством ім. Г. Квітки-Основ'яненка в Коломиї у 1880 р. під керівництвом І. Трембицького. Музику до драми написав А. Вахнянин.

кими для українського театру „Руської бесіди“ у Львові. У ці роки точилася боротьба за вплив на театр між українцями та „старорусинами“. Врешті після загальних зборів українці та український дух запанували непереможно і на сцені українського театру²⁶. Нема сумніву, що у боротьбі за українськомовний театр у 1872—1873 рр. брав участь директор Ф. Заревич. Пізнавальною з цього огляду є раніше написана ним стаття „Народний дом і народний театр“ („Русь“, ч. 63). Після 1873 р. посаду директора театру „Руської бесіди“ обійняла Теофіла Романович (Рожанківська). Цінним є зміст відгуку Ф. Заревича про цю подію у листі Ф. Заревича зі Славського до Т. Реваковича від 27. 11. 1873 р. У ньому учасник згаданих подій інформує про подальшу помсту москвофілів за програне з дирекцією театру і колективом на загальних зборах, внаслідок чого театр надалі залишався українськомовним. Останнє вказує на безперечне зростання національної свідомості серед тодішньої інтелігенції Галичини. Ф. Заревич констатує: „Бесіду Руську“ [йдеться про театр „Руської бесіди“], котору ледве перестроїли наші, вигнано з Народного дому“. І тут же сумнівається, чи нині театр „скошавілий і зійшовший на кумедіантів-волокітєв, не знати чи й животє ще...“. Втім, одночасно не забуває посміятись над дійовими особами події — москвофілами: „а, тим часом, москалики гораздують і поступають у Відень по ордени...“²⁷.

Творчість Ф. Заревича належно оцінена в науковій літературі. Його праці обговорюють, досліджують і вивчають у ХІХ — перших десятиліттях ХХ ст., наприклад, О. Огоновський, І. Франко, І. Верхратський, К. Лучаківський, Т. Ревакович, К. Устиянович, В. Гнатюк, М. Возняк та ін. Після Другої світової війни аналізують творчість Ф. Заревича десятки дослідників, серед яких, зокрема, виділяються різноманітні тематичні розвідки у періодичних та інших виданнях Г. Дем'яна, дисертаційні дослідження М. Юрійчука, Л. Мельник²⁸. І. Франко назвав Ф. Заревича своїм попередником, який „здобув собі досить почесне місце як новеліст“²⁹. Він не раз розшукував і публікував його епістолярні матеріали, сприяв перевиданню окремих творів³⁰.

Художні твори Ф. Заревича публікувалися в одних і тих же виданнях разом із творами Д. Мордовця, Є. Гребінки, Ю. Федьковича, врешті, Т. Шевченка та ін. І це стосувалося не

лише редактованих Ф. Заревичем часописів „Вечерниці“ та „Русь“.

Про Ф. Заревича і його однодумців написані оповіді для школярів (О. Макарушка. Учені розмови Никольця з татком: ХХІІ. Доля галицько-руського письменства від 1860 року; ХХІІІ. Ксенофонт Климкович, Федір Заревич, Володимир Шашкевич, Євгеній Згарський)³¹, його твори вміщали у шкільні підручники. Відоме листування Ф. Заревича (чи згадки про нього), яке ілюструє місце і значення діяльності письменника та редактора, а водночас їх оцінки

Нагробний пам'ятник на могилі Ф. Заревича у м-ку Сколе (Старий цвинтар).
Фото І. Чудійовича

різними особами, наприклад, сім листів до Володимира Шашкевича (29. 01. 1866; 28. 05. 1868; 22. 06. 1868; 28. 08. 1868; 29. 09. 1868; 14. 11. 1868; 16. 12. 1868)³², до Тита Реваковича (27. 11. 1873)³³.

²⁶ Чарнецький С. Нарис історії театру // Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича.— Нью-Йорк, 1990.— С. 681.

²⁷ Правда (Львів).— 1889.— Т. II.— Вип. IV.— С. 295.

²⁸ Дем'ян Г. Таланти...— С. 80 та ін.

²⁹ Франко І. Літературна спадщина.— К., 1956.— Вип. 1.— С. 368; його ж. Нарис...— С. 312.

³⁰ Дем'ян Г. Таланти...— С. 79.

³¹ Дзвінок (Львів).— 1899.— 5 січ.— Ч. 1.— С. 11; 20 січ.— Ч. 2.— С. 29, 31; 5 лют.— Ч. 3.— С. 46—47.

³² Житє і слово (Львів).— 1895.— Кн. 3.— С. 177—181; ЛННБ ім. В. Стефаніка, від. рукописів, ф. 2 (Народний дім), оп. 2, спр. 175, арк. 150.

³³ Правда (Львів).— 1889.— Т. II.— Вип. IV.— С. 295—296.

Ф. Заревичу писали на власну адресу або через редакцію часописів „Вечерниці“ та „Русь“: згаданий Василь Мова з Харкова (30. 11. 1862)³⁴, Панько Куліш (згадки у листі до О. Партицького, 28. 05. 1867)³⁵, Дмитро Лойванюк (згадка, 09. 10. 1869)³⁶.

Відомо чимало згадок про Ф. Заревича у листах різних осіб: Ілярій Шанковський в листі до брата Амвросія (24. 12. 1861) згадує, що з початком наступного року „під редакцією Заревича виходитиме журнал „Вечерниці“; Іван Могильницький пише до Амвросія Шанковського (18. 12. 1866/1867) про появу у Львові „руської урядової часописи“ „Русь“, яку редагує Ф. Заревич; Іван Шмериковський зголошує у листі до Амвросія Шанковського (12. 12. 1868) про виступ Ф. Заревича на загальних зборах товариства „Просвіта“³⁷. Ф. Заревича згадує й лист В. Доманицького від 06. 08. 1906³⁸.

Листування — маловивчена частина творчості Ф. Заревича, яка потребує окремого дослідження.

Пам'ять про Ф. Заревича щорічно вшановує різними заходами громадськість м-ка Сколе.

Друга половина 70-х рр. XIX ст. була нелегкою у житті Ф. Заревича. Він покинув Львів і широке інтелектуальне середовище, виїхав у село, де, що було найприкріше, як підкреслюють біографи, охолов до літературної творчості і журналістської практики, врешті, відійшов від активної громадської і суспільно-політичної діяльності. Про той час із писемної спадщини письменника та публіциста Ф. Заревича нині відомі листування і один художній твір — оповідання „Насилувана доля“, опубліковане у „Газеті школьній“ за 1877 р. Для людини у розквіті сил, яка щоденно писала, цього замало. Пошуки писемної спадщини Ф. Заревича досі тривають. Водночас, перебуваючи в селі, опинився у складних матеріальних умовах. За словами сучасника, перебивався „писанням письм та судових паперів для селян у Славському [там тоді жила його сестра], а потім у Сколе, гірко бідував, ледве стягаючись на шматок хліба“.

Помер Ф. Заревич 12 січня 1879 р. у повному забутті, хоч в минулому його ім'я „було голосне в літературі, а твори користувались популярністю“³⁹, не говорячи про редакторську і загальном суспільну працю.

* * *

У XIX столітті знайшло особливе місце відродження українства у Галичині. Подвижницька праця Ф. Заревича як письменника, представника нової національної публіцистики, редактора, активного діяча розбудови нової української літературної мови і культури — пряме цьому свідчення. У його діяльності яскраво виражена відданість відродженню історичної традиції рідної Галичини. Ф. Заревич завжди вірив у творчі сили свого народу і доводив це не абстрактними фразами, а своїми працями, вираженою конкретною щоденною творчістю: „Усе своє свідоме життя популяризував творчість українських письменників, любив писання Т. Шевченка і виховував у людей пошану до рідного слова, переконуючи читача у тому, що „затрата народної мови тягне за собою запропащення народу“. Водночас Ф. Заревич виступав проти національного нігілізму в літературі, іноземного засилля і всяких колоніальних зазіхань чужинців.

Послідовно плекані та щоденно промовані Ф. Заревичем засади національного життя і відродження швидко проростали у свідомості людей своєю правдою. Спадщина Ф. Заревича стала „животворчим надбанням у духовному світі багатьох українців і займає своє достойне місце в скарбниці національної думки та культури“. Спадкоємцями народовського руху, започаткованого Федором Заревичем і його сподвижниками К. Климковичем, В. Шашкевичем, Д. Тянякевичем, О. Партицьким, Є. Згарським, К. Горбалем та багатьма іншими, стали творці Західної Української Народної Республіки у 1918—1919 роках, пізніше ініціатори історичної злуки з Українською Народною Республікою 22 січня 1919 р.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

³⁴ Студинський К. Галичина й Україна...— С. 1.

³⁵ Там само.— С. 50.

³⁶ Гординський Я. До історії...— С. 227.

³⁷ Там само.— С. 211.

³⁸ Романчук Ю. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів.— Київ, 1966.— С. 541.

³⁹ Пор.: Ревакович Т. До історії...— С. 287; Огоновський О. Історія літератури руської...— С. 820—821; Шевчук В. Писар у Славську // Із вершин та низин. Книжка цікавих фактів із історії української літератури.— Київ, 1990.— С. 228.